

disclosed complexity in an alternative explanatory model, or even just a new narrative, has clearly been a step too far. This is a missed opportunity. The introduction, which is certainly not the strongest part of the book, partly reveals why it is so difficult to tie up the insights of ten chapters in a new causal framework, call it a historicized theory of shifting labour relations in a colonial context. The main problem is that the conceptual framework jams into circular reasoning. The editors argue that 'labour relations define for or with whom one works *and under what rules*.' (p. 12, italics are mine), to then state that the main purpose of the book is 'to analyse and explain the development of labour relations by looking at the institutions pertaining to various economic resources in society: commodities, land, labour, and capital.' (p. 13). Clearly, if 'institutions' or 'rules' are part of the very definition of labour relations, one cannot invoke the same institutions pertaining to labour to explain labour relations. What goes wrong here is that causal accounts require a sharp distinction between explanatory variables and the phenomena to be explained, between determinants and outcomes. The building blocks are present in the volume, but readers will have to put them into place themselves. Perhaps the feedback loops between institutions and labour relations, if one were to set these apart, are so strong, that an attempt to set up a grounded explanatory framework, will require a more thorough reading into theories of institutional change and labour market economics than the obligate references to *Why Nations Fail?* That said, future attempts to complete the Global Collaboratory on the History of Labour Relations by doing full justice to its second objective, i.e. explaining the global shifts, will greatly benefit from the empirical building blocks provided by this book, which does take the field a step closer towards the ultimate ambition.

Ewout Frankema, Wageningen University

Harry Lintsen et al., *De kwetsbare welvaart van Nederland 1850-2050. Naar een circulaire economie*. (Amsterdam: Prometheus, 2018). 571 p. ISBN: 9789044636444.

DOI: 10.18352/tseg.1057

Er zijn niet veel geschiedenisboeken die het aandurven tot in 2050 door te lopen. Dit geeft al aan dat dit een bijzonder boek is, dat meer beoogt dan pure geschiedenis te schrijven, maar dat zich expliciet richt op een maatschappelijk debat – over duurzaamheid – en sterker nog, zich richt op een expliciete politieke doelstelling, het streven naar een circulaire economie. Historisch onderzoek wordt natuurlijk heel vaak ingegeven door de grote vragen van vandaag, maar dat gebeurt zelden zo expliciet als in dit geval. Het is bovendien een uiterst ambitieus boek, dat een

analysekader aan wil bieden dat het mogelijk maakt om de 'recente' economische geschiedenis te 'lezen' vanuit dat actuele perspectief. En dat kader vervolgens wil gebruiken om de economische geschiedenis van de afgelopen pakweg 170 jaar onder de loep te nemen, en vervolgens lijnen door te trekken naar de dichtbij en zelfs de verre toekomst. Actueler kan geschiedenis niet zijn, en de ambitie van het project is zeer te waarderen. Maar is een en ander ook gelukt?

Het conceptuele kader van dit boek is een van de sterke punten. In feite worden een aantal theoretische kaders en debatten met elkaar verbonden. De titel van het boek verradt al dat het gaat om welvaart, maar dat wordt niet eng gedefinieerd als reëel inkomen, maar de discussie over de 'brede welvaart' wordt als uitgangspunt genomen. Welzijn heeft vele dimensies – inkomen, gezondheid, onderwijsniveau, criminaliteit (of liever de afwezigheid ervan) et cetera – en die worden in kaart gebracht voor bepaalde sleuteljaren en voor de periode als geheel. De CBS Monitor Brede Welvaart wordt daarbij als uitgangspunt genomen, en er wordt flink geleend van data uit recente OECD publicatie *How was Life?* Nadeel van de CBS aanpak is dat die een tamelijk versnipperd beeld oplevert – elke indicator van welzijn beweegt vaak weer een andere richting op, waardoor er geen integraal beeld ontstaat. Dat wordt deels opgevangen door – in inleiding en conclusie – wel een integrale index van het welbevinden van de Nederlanders vanaf 1850 op te nemen (ik kom daar nog op terug). Via de CBS Monitor Brede Welvaart wordt ook het begrip duurzaamheid geoperationaliseerd. Dit bevat namelijk metingen van vier soorten kapitaal – economisch, menselijk, sociaal en natuurlijk – die met elkaar welzijn op de lange termijn bepalen. Duurzaamheid betekent in deze benadering dat de huidige generatie niet mag interen op dit kapitaal, want dat zou ten koste gaan van toekomstige generaties (die dan met een gereduceerd kapitaal zouden moeten beginnen). Deze onder economen populaire benadering, staat of valt bij de vraag of de ene vorm van kapitaal een substituut kan zijn voor een andere. Mogen we bijvoorbeeld investeringen in menselijk kapitaal (waarvoor de mogelijkheden van toekomstige generaties toenemen) wegstrepen tegen verlies aan natuurlijk kapitaal (de achteruitgang van de natuur)? De auteurs wagen zich echter niet aan dergelijke discussies, wat vermoedelijk erg verstandig is, maar waardoor het niet mogelijk is uitspraken te doen over de vraag of Nederland in het verleden per saldo is ingeteerd op het kapitaal – en dus onduurzaam groeide – of niet. De derde poot waarop de analyse rust – naast brede welvaart en het brede kapitaal-begrip – is dat van materiaalbalansen en grondstoffenstromen: welke grondstoffen werden en worden er gebruikt, waar worden ze gewonnen, of ingevoerd, waar industrieel verbruikt, geconsumeerd en uiteindelijk tot afval verwerkt? Hoe is het verbruik van steenkolen, olie, ijzer, tarwe gegroeid en in welke mate worden de uiteindelijke afvalproducten in het milieu geloosd dan wel gerecycled? Voor steekjaren zijn deze massastromen gereconstrueerd. De relevantie

van deze gegevens voor de problematiek van de duurzaamheid is evident, maar toch is het niet altijd gelukt om dit onderdeel van het kader goed in het gehele verhaal te integreren.

Het verhaal van Nederland vanaf 1850 wordt vervolgens in een aantal etappes verteld. De rode draad daarbij is overigens niet 'naar een circulaire economie' (zoals de ondertitel suggereert), want dat is nog steeds toekomstmuziek, maar juist het tegenovergestelde. Rond 1850 waren de kringlopen nog relatief gesloten en werd er veel gerecycled. De grote beweging is juist in tegengestelde richting, steeds verder weg van de kringloopeconomie, geweest, met alleen in de laatste decennia bescheiden aanzetten in tegenovergestelde richting. De situatie rond 1850 wordt uitvoerig beschreven in deel 1 van het boek, waarbij extreme armoede als het belangrijkste maatschappelijke probleem wordt geïdentificeerd. Deze lijn zet zich voort in deel 2, de 'grote overgang' waarin het verdwijnen van extreme armoede centraal staat. Merkwaardig is dat dit probleem eigenlijk alleen in termen van reëel inkomen wordt gedefinieerd, wat in strijd lijkt met het brede welvaartsbegrip dat het uitgangspunt van het boek is. Het is alsof de auteurs vinden dat als er echt extreme armoede heerst, alleen het reële inkomen telt, en dat die andere dimensie van welzijn pas relevant worden bij hogere inkomensniveaus. Op de manier waarop extreme armoede hier gemeten wordt, valt bovendien wel wat af te dingen, want het is meer een statistische truc ontleend aan huidige Wereldbank begrippen (door de combinatie van schattingen van inkomensongelijkheid, inkomensniveau en een armoedegrens) dan dat het direct aansluit bij wat mensen in deze jaren zelf als armoede zagen en voelden. Het ware beter geweest als hier een multidimensionale armoedegrens gebruikt was.

Deel 3 heeft als titel 'Welvarend en Duurzaam? 1910-1970'. De achtergrond hiervan is dat de armoede tussen 1850 en 1910 vrijwel is verdwenen (dus men is welvarend), en dat de duurzaamheidsgrens in de zin van de ecologische voetafdruk nog niet overschreden wordt. Vooral de jaren rond 1960 laten volgens de auteurs een balans zien tussen 'brede welvaart' en 'duurzaamheid'. 'Het historisch vraagstuk (de armoede) was grotendeels opgelost ... Dat was deels ten koste gegaan van natuur, milieu en natuurlijk kapitaal, maar niet dusdanig – zo is de inschatting – dat de kwaliteit van leven voor toekomstige generaties op een minimaal niveau in gevaar kwam'. Maar even later komen ze toch tot inkeer 'Toch was de situatie problematisch ... De keerzijde van de 'extreme' welvaart was dat de exploitatie van het natuurlijk kapitaal ontspoorde'.

Het is misschien goed hier wat dieper in te gaan op de onderliggende schattingen en reeksen. Een van de problemen van het boek is dat er geen goede gegevens over 'natuurlijk kapitaal' beschikbaar zijn. In plaats daarvan worden ramingen gebruikt van de biodiversiteit zoals die modelmatig geschat worden door het Globio3 model dat de ontwikkeling van *mean species abundance* voor landen in

het verleden simuleert (wat weer ontleend is aan het al genoemde *How was Life?* Report). Maar deze schattingen zijn niet correct, misschien vooral voor het Nederlandse geval of misschien helemaal niet. Ze impliceren, bijvoorbeeld, dat de biodiversiteit in Nederland tussen 1910 en 1970 scherp zou zijn gestegen – en er is niets dat daar op wijst – terwijl er na 1970 een achteruitgang volgt – en veel wijst juist op herstel in de afgelopen dertig/veertig jaar. De problemen met deze gegevens worden wel onderkend (p. 107), maar de aanvullende teksten over de evolutie van biodiversiteit lossen de problemen niet op. Het is zo goed als zeker dat de biodiversiteit juist tot ca. 1970 behoorlijk en trendmatig gedaald is, en dat roept grote vragen op over de ‘duurzaamheid’ van de economische ontwikkeling tussen 1910 en 1970. En het is even waarschijnlijk dat er na 1970 geleidelijk en partieel herstel is gevolgd, wat weer een gunstig licht werpt op de periode na 1970, die nu als ‘de grote omslag’ de zwarte piet krijgt toebedeeld. Ik denk dus dat een meer zorgvuldige reconstructie van het groene kapitaal tot een heel andere periodisering had geleid, waarbij de periode 1910-1970 veel slechter en de recente periode veel gunstiger uit de verf zou zijn gekomen.

De problemen met het meten van biodiversiteit worden in het boek regelmatig onderkend. De grafieken die beogen weer te geven hoe de kwaliteit van het leven zich heeft ontwikkeld – de integrale meting van het welzijn – zijn echter minstens zo problematisch. Helaas ontbreekt een echte verantwoording van hoe de reeksen zijn geconstrueerd. De curve vertoont in mijn ogen tamelijk bizarre patronen: een versnelling in de jaren dertig en rond 1940 (nam ons welbevinden echt toe tijdens de Duitse bezetting?), gevolgd door een daling in de jaren 1960 en 1970. De grafieken op p. 407 (waar ik moeite mee heb) zijn sowieso merkwaardig omdat ze suggereren dat het BBP per hoofd in de hele periode 1850-2010 in totaal met minder dan 4 procent is gestegen, en de kwaliteit van het leven met minder dan 2 procent. Dat kan niet waar zijn.

Terug naar de kwaliteiten van het boek. Vooral voor de niet ingewijde geeft het een prachtig overzicht van de Nederlandse economische geschiedenis gezien vanuit een verfrissend en actueel perspectief. Het is eigenlijk de eerste serieuze poging tot herschrijving van de recente economische geschiedenis vanuit het maatschappelijke probleem van duurzaamheid, en dat is zeer te prijzen. Veel ontwikkelingen die we gewoonlijk bezien als aspecten van de landbouwgeschiedenis, of de geschiedenis van industrie en bedrijf, of de milieugeschiedenis, krijgen een nieuwe lading en betekenis binnen de kaders die hier uiteengezet zijn. Theoretisch valt dit allemaal nog verder te doordenken, en de links tussen recente ontwikkelingen en de circulaire economie van 2050 zijn misschien nog beter te onderzoeken. Er worden bijvoorbeeld wel aanzetten gegeven om de vraag te beantwoorden waarom Nederland na 2000 in dit opzicht zo’n achterblijver is geworden (waar het ooit trachtte de toon te zetten), maar dat is een thema dat om meer uitwer-

king vraagt. Sowieso beschikken we als eenvoudige historici nauwelijks over de gereedschappen om lijnen naar de toekomst door te trekken, iets waar andere sociale wetenschappers overigens steeds huiveriger over worden. Moeten wij dan in het gat springen?

Jan Luiten van Zanden, Universiteit Utrecht

Sasha Handley, Rohan McWilliam en Lucy Noakes (eds.), *New Directions in Social and Cultural History*. (Londen: Bloomsbury, 2018). 275 p. ISBN 9781472580818.

DOI: 10.18352/tseg.1050

In Nederland lijkt de tweedeling tussen enerzijds sociaal-economische geschiedenis en anderzijds cultuurgeschiedenis algemeen geaccepteerd. In Engeland daarentegen is de combinatie sociaal-culturele geschiedenis een veelvoorkomende, zie bijvoorbeeld het tijdschrift *Cultural and Social History*, opgericht in 2004. Het is daarom interessant om te zien of een nieuw Engels overzichtswerk van sociaal-culturele geschiedenis ook voor Nederlandse en Vlaamse sociaal- en cultuurhistorici iets te bieden heeft, en in hoeverre het Angelsaksische karakter – de redacteurs zijn allen verbonden aan Engelse universiteiten, de auteurs komen merendeels uit Groot-Brittannië, enkelen uit de Verenigde Staten of Australië – dat in de weg staat.

De redacteurs hebben ervoor gekozen om het boek op te delen in drie delen. Het eerste deel, 'Histories of the human' bevat hoofdstukken over 'Subjectivity, the self and historical practice', 'History of emotions' en 'The body and the senses'. Het tweede deel, 'The material turn', heeft hoofdstukken met de titels 'A return to materialism? Putting social history back into place', 'Markets and culture', 'Visual and material cultures' en 'Public histories'. En het derde deel, getiteld 'Challenges and provocations' bestaat uit hoofdstukken over 'Animal-human histories', 'New directions in transnational history: Thinking and living transnationally', 'Environmental history' en 'Spatial history'. Tot slot is er een (mager) nawoord over 'Digital history'. Deze indeling vind ik in die zin vreemd, dat ook de eerste twee delen 'uitdagingen en provocaties' bevatten. Bovendien zou ik juist de aandacht voor ecologische geschiedenis en dieren bij de materiële wende plaatsen. Verder mis ik een hoofdstuk over de geschiedenis van kennis, een tak die vooral in Duits-talige landen in opkomst is. Niettemin geven deze hoofdstukken wel een goede indruk van de breedte die sociaal-culturele geschiedenis nu beslaat.

Vergeleken met de continentale traditie, blijft de Angelsaksische geschiedschrijving een stuk empirischer. De hoofdstukken noemen wel enkele namen van